

JOSIP OSTI

JOSIP OSTI

Zgodba o temi v človeku in povsod okoli njega

(Ob romanu Draga Jančarja *Severni sij*)

Draga Jančarja, danes verjetno enega najtipičnejših in najbolj reprezentativnih slovenskih, pa tudi srednjeevropskih pisateljev, zanima povezanost posameznika in zgodovine, predvsem pa skrivnostna in mračna človeška narava. V večini svojih zgodb, romanov in dram se ukvarja z mračno zgodovino in mrakom človeške duše. Z življenjskim in človekovim podzemljem. S travmatičnimi obremenitvami in destruktivnimi nagoni. Z nevrotičnostjo in erotično naelektrjenostjo. S tveganimi in incidentnimi situacijami. S človekovim konfliktom s samim seboj in z drugimi. S skrivnostnim v njem in okoli njega. S tistim, kar meji na čudež, ali s čudežem samim. Z mejnimi situacijami, v katerih je vse na preizkušnji in v katerih življenjska igra postaja nevarna. Pogosto celo življenjsko nevarna, kajti praviloma se končuje s strahom, nasiljem, bolečino, krvjo in smrtjo.

Jančar tako v monoloških kot tudi dialoških tekstih opisuje stanja "med snom in budnostjo", v katerih resničnost spominja na sanje, za katere človek ne ve, ali se je iz njih prebudil, ali pa se iz njih sploh ne bo več zares prebudil. Posebno takrat, ko zabrede v neprosojen mrak v sebi in okrog sebe in tava po brezizhodnem labirintu časa in prostora. Zato ne preseneča, da sta tema in temno najpogostejši barvi in določbi Jančarjeve proze in dramatike nasploh.

Za Jančarja je človek tako kot podgana "temno bitje". Pri njem ni temna samo "globina dna", ki človeka "vleče dol, v globino", kot, recimo, v antologijski zgodbi *Skok z Liburnije*. Tema je v človeku in povsod okoli njega v skoraj vseh njegovih zgodbah, romanih in dramah. Temna je človekova notranjost, kot je temno brezno pred njim in v njem. Pogosto je temen tudi angel. "Črn in strašen" je tudi Bog in temno je njegovo protislovje. Temna je avra usode in smrti okoli skoraj vseh likov Jančarjevih temno pravljicnih zgodb o blodnjah človeka, ki je uganka sebi in drugemu, zgodb, v katerih se pogosto pojavlja *temno dekle*, fatalni lik ženske. Tudi humor v njegovih dramatičnih zgodbah in romanih ter dramah, iz katerih ni izgnana eksistencialna zgodba, je kafkovsko ali ionescovsko-beckettovsko črn.

Eruptivnost črne magme, zlitine spomina na zgodovino, črno, kot je črna posušena človekova kri, eruptivnost surove vsakdanjosti, morečih sanj, zavesti o zlu, ki na človeka preži od povsod, eruptivnost podzavesti, ki skriva in razkriva njegovo lastno nagnjenje k nasilju, ter temnega obzorja, s katerim se soočajo njegova upanja, Jančar jezikovno kroti in iz nje ustvarja različne, krajše in daljše, pripovedne in dramske strukture. Od tod izvira njihova "notranja napetost". Za Jančarja, kot sam pravi, je "najvažnejša napetost med sižejem in obliko, napetost, ki presega samo temo". V glavah njegovih likov – ne rečem junakov, kajti ti so praviloma antijunaki –, pogosto nevrotikov sredi nevrotičnega življenja, ki so po lastnem mnenju ali mnenju drugih norci v norem svetu, kar premika meje med tostran in onstran razsvetljenega z razumom oziroma konvencionalno imenovanega "normalno" in "nenormalno", odmeva zvenenje številnih vprašanj, ki jih liki zastavljajo, a ostajajo brez odgovorov. V svetu, ki jim je tako ali drugače tuj, razburjeno utripa njihovo v mnoge pasti ulovljeno srce, razpeto med poželenjem po življenju in neizogibno umrljivostjo. Kakor koli so že razumljeni liki v Jančarjevih delih, gredo, kot vsi ljudje od rojstva do smrti, po poti iz neznanega v enako neznano. Pogosto so žrtve nesporazumov in dramatičnih konfliktov s samim seboj in/ali z drugimi. Tako je tudi v romanu *Severni sij*, ki je izšel leta 1984 in je, čeprav gre za nekoliko spremenjen časovni in prostorski okvir, iz podobnega jezikovno-pripovednega testa kot njegova izvrstna novela *Smrt pri Mariji Snežni*, ki je bila objavljena istega leta.

Osrednji lik romana *Severni sij* je avstrijski državljani Josef Erdman, ki prvega januarja 1938 pride v Marburg oziroma Maribor, staro srednjeevropsko mesto na sredi poti med Dunajem in Trstom, da bi se srečal s poslovnim partnerjem Jaroslavom. Erdmanov prihod je hkrati vrnitev v mesto, na katero ga vežejo spomini na otroštvo, posebno zapomnjena modra krogla v roki kipa nekega svetnika. Iskanje krogle se razrašča v posebno zgodbo, kot marsikaj drugega v tem polifoničnem romanu, v katerem se eksistenca posameznika prepleta z duhom dobe, zaznamovane s politiko, ne le z nasprotujočimi si ideologijami in režimi, temveč po eni strani s socialnim in razrednim bojem ter s podrejanjem posameznika kolektivu, po drugi pa z rasno teorijo in željami po tujem ozemlju. S tem tudi ta Jančarjev roman potrjuje Kunderovo trditev, da je "roman velika

prozna forma, v kateri pisec s pomočjo nekaj eksperimentalnih jazov oziroma junakov temeljito preučuje in raziskuje nekaj velikih bivanjskih tem”.

Jaroslav, ki ga Erdman čaka, se ne pojavi; to zbuja upravičene dvome v njegov obstoj in dodatno prispeva k fantastičnim razsežnostim romaneskne zgodbe, v kateri se veliko realnega, skupaj z galerijo različnih likov, spreminja v fantastično, tako kot v sanjah. Zmeda v življenju po revoluciji v Rusiji in pred drugo svetovno vojno oziroma posamična in kolektivna norost, ki jo povzročata, razkrije, da je realnost lahko celo bolj fantastična od sanj. Jančarja ne zanima meja med stvarnostjo in sanjami, bolj ga privlači prostor, v katerem se ta izgublja in v katerem tudi čas poteka drugače, oziroma prostor in čas, ki sta podrejena predvsem zakonitostim teksta.

Tokrat gre za čas po boljševiški revoluciji, ko je po Evropi gomazelo veliko število političnih pregnancev in beguncev – tako “gosposke” kot “popov, muzikov in belogardejskih soldatov” iz Rusije, v kateri so se stopnjevali surovi obračuni z nasprotniki, posebno s Trockim ter njegovo skupino –, in za čas pred drugo svetovno vojno, v kateri bodo brezumno nasilje, zločini in pogromi dosegli višek. Takrat je bilo, kot pravi avtor, ki v tem romanu govori predvsem o ozračju v srednjeevropskih k.u.k. mestih, “ravnovesje sveta porušeno”. Potrdilo se je, “da je zlo nujna razpoka v popolnosti. In da se je ta razpoka v tistem letu osemintrideset začela širiti”. Galimatijas nenavadnih dogodkov in usod v tem infernalnem plesu v maskah – posebno ko je mesto, ki je bilo za Erdmana nevarna past, v katero je stopil, po *razbrzdanem veseljačenju* kurentov in maškar na pustno soboto *otrpnilo v grozi* zaradi “strašnega hudodelstva” – resnično spominja na Boscheve slike, katerih fantazmagorični detajli se Erdmanu kažejo pred očmi. V vrtincu “nerazumnih blodenj”, ki pod vplivom alkohola postajajo še bolj halucinantne, in “kot britev ostrih in jasnih misli” postaja Erdman nervozen, živčen. Njegov nemir stopnjujejo mnogi nenavadni dogodki in še posebej absurдна sumničenja. Enkrat je bil – kljub temu da ga politika sploh ne zanima, predvsem zaradi tega, ker je prepričan, da je “zmeraj vse isto” – osumljen kot nemški vohun, drugič kot komunistični agitator, tretjič kot morilec. Na koncu postaja celo samemu sebi sumljiv. Sprašuje se: “Morda pa je z menoj nekaj narobe, morda kaj tako izzivalnega počnem, da sam ne vem kaj in da se vsi zaletavajo vame, podnevi in ponoči in v jutranji uri.” In čeprav pozna veliko ljudi, “prekletost sam” ugotavlja: “Nič ne razumem, niti sebe ne.” Toda čuti, “da je v zraku tega mesta in tega sveta nekaj narobe”, da se “nekaj pripravlja in nekaj narašča”. Želi si, ne glede na to, kaj se bo zgodilo z zemljo in človeštvom, samo da ne eksplodira v njegovi glavi. Toda prav to se zgodi. In ker se spozna na psihologijo in na človeka, ga čuti ne prevarajo. Pride tako do njegove osebne kot tudi skupne tragedije. Pogoltno ga “njegovo lastno brezno”. V času, ko tudi “ves svet drvi proti robu norega brezna”. To se, naj ponovim, dogaja v letu osemintrideset, ko, z avtorjevimi besedami povedano, “mladi bataljoni vsega sveta ljubijo strumen korak, krepko pesem, napete mišice, jasen glas”. Ko “koraka mladina, ki ne bo preživela”. Ko “mesto, v katerem ...

koraka, ni nič drugega kot odmev velikega srednjeevropskega prostora, v katerem bobni in odmeva od koračnic". Kmalu potem pa se bodo, po anšlusu oziroma priključitvi Avstrije nemškemu rajhu, v tem mestu in daleč naokrog, ne le od Marburga oziroma Maribora do Trsta, v deželi, v kateri živi slovensko prebivalstvo, ki jo avtor imenuje terra incognita, ti "paradni koraki zvrtničili v nori, krvavi ples". Točneje, v mrtvaški ples.

Jančar proti koncu romana, ki je prostorsko in duhovno umeščen v "srednjeevropsko pokrajino" – ne le z omenjanjem Prage in drugih mest, temveč z mnogimi literarnimi asociacijami, kot je priimek enega izmed likov po Gregorju Samsi iz Kafkove zgodbe *Preobrazba* –, pravi: "Norcev, morilcev in hudičev v letu osemintrideset res ni manjkalo." V to nas, kot tudi v to, da "vsak med nami nosi v sebi klico blaznosti", z mojstrsko večino rasnega in strastnega pripovednika, v romanu, ki je naslovljen po "veličastnem in strahotnem nebeškem pojavu", imenovanem severni sij, tudi prepriča.

Kot zvemo iz romana, je po "verovanju starih ljudstev" severni sij "zanesljiv znak vojn, nesreč in vsakršnih človeških kriz na Zemlji". Tokrat naznanja krvavo drugo svetovno vojno, tragedijo, ki jo je povzročilo človekovo nagnjenje k zlu. Gre za "zlo, ki je vrsto ljudi, ki se med seboj niso poznali, spravljalo v bližnje in daljne povezave, in slednjič v tisto stičišče, kjer se je moralo zgoditi, kar se je zgodilo. Da je zlo nujna razpoka v popolnosti. In da se je ta razpoka v tistem hipu leta osemintrideset začela širiti". Po Jančarju: "V resnici je vrhovni princip zla, svet leži v jutranji temi in se prepušča angelu zla." Angelu uničenja tako številnih posameznikov kot tudi celih narodov, posebno Židov. Njihovi tragični usodi je avtor z razlogom posvetil veliko pozornost, "zakaj leta 1938 je židovsko vprašanje osrednje vprašanje Srednje Evrope, od Baltika do Jadranskega morja". Seveda tudi marsičemu drugemu, kar je porušilo ne le "ravnovesje sveta", temveč je privedlo tudi do tega, da je celo "kozmos raztrgan med dobro in zlo".

V tem okolju in času postaja Erdman ljubimec lepe Margarite. Njuna ljubzenska zgodba, s svojim stopnjevanjem od prvih pogledov – ali kot sam pravi: "Poljubila me je s svojim pogledom" –, prvih dotikov in resnih poljubov do strastnih objemov na skrivaj in javno, je znotraj romana vse do svojega mrka edina resnična svetloba. Njun odnos se konča z bestialnim zločinom, v katerem je umorjena tudi Margarita. Čeprav za zločin sumijo Erdmana, so ga zakrivili drugi. Nasilje pretrga tanko zlato nit njune ljubezni, ki jo je že pred tem ogrozil Margaretin strah. Tega nasilja, kot tolikernih drugih, ni mogoče sprejeti drugače kot absurdno dejstvo, ali kot Jančar predružači Leibnizevo mnenje *nihil est sine ratione* (ničesar ni mimo razumnega vzroka) v trditev, da "vsaka stvar na tem svetu ima svoj vzrok in svojo posledico, pa če mi njuno povezavo razumemo ali ne". Krivično osumljeni Erdman konča v norišnici, v kateri zdravijo z najkrutejšimi metodami. Izkaže se, da psihiatrični kavč ni nič drugega kot Prokrustova postelja. Da so represivni družbeni mehanizmi, ki jim je podrejena tudi psihiatrija, neusmiljen mlin, ki si prizadeva vsakega tako ali drugače upornega človeka ujeti med svoja zobata kolesja in ga zmleti v prah oziroma v

človeško moko. Ko ga izpustijo, ni več tisto, kar je bil. Je drug človek. Celo steriliziran, tako da ne bi mogel okužiti potomcev s "klico blaznosti" oziroma s svojo človeškostjo. Takšen veliko let pozneje, na koncu romana naglušni materi vedno znova pripoveduje svojo "dolgo in čudno zgodbo".

Erdman je bil poznavalec predvsem antropologije, toda tudi magijskega okultizma in okultne medicine oziroma bele in črne magije, ki skušata, tako kot psihoanaliza, s kukanjem v podzavest priti v območje iracionalnega in rešiti uganke, ki jih razum ne more. Toda nič mu ne pomaga na strmi poti, ki pelje le v prepad in propad. Če pa tega in marsikaj drugega ne spregledamo, pridemo do ugotovitve, da se Jančar v vseh svojih leposlovnih delih in tudi esejih sprašuje: Kaj je človek? Ne neposredno, kot so, recimo, to antropološko vprašanje zastavljali filozofi od Aristotela in Platona do danes, posebno tisti po Kantu, ker ga je ta izpostavil kot osrednje. Niti ne skuša priti do odgovora nanj, posebno ne do dokončnega, na njihov, doslej bolj ali manj neuspešen način. Njegovo približevanje odgovoru je takšno, kot se spodobi za pisatelja, ki ga ne zanima svet idej abstraktnega mišljenja ali zunanji videz likov, odnosov in dogodkov, temveč njihova skrivnostna globina, doslej nepojasnjena in morda sploh nepojasnljiva. Po tem se uvršča med pisatelje, ki pogumno, oboroženi tudi z ironijo in črnim humorjem, raziskujejo temačna brezna človekovega notranjega in zunanjega življenja. Ki s svetilko besede v rokah iščejo njun smisel v preteklosti in sedanosti, brez česar ga ne more imeti niti prihodnost. Pri tem skušajo prisluhniti kaotičnemu in kakofoničnemu življenju, prepolnemu protislovij, in človeku iz krvi in mesa oziroma "dejanskemu bivanju" in "dejanškemu človeku", kot ju imenuje Martin Buber, ki pravi: "Človeka kot bivanje, kot razumevanje biti, ki gleda proti smrti, ni moč ločevati od človeka kot bitja, ki začenja umirati, ko začne živeti, in življenja nikoli ne more imeti brez smrti, ohranjajoče sile nikoli brez uničujoče in razkrajajoče." Tega ločevanja ni pri Jančarju. Ob tem je lik človeka, o katerem govori v tretji osebi ali pa se ta pojavlja kot pripovedni subjekt v prvi osebi, praviloma v oblasti "demonškega kraljestva navzkrižja". Jančarjeva govorica razkriva erotični odnos do jezika, ki kakor reka, enkrat bolj, drugič manj motna ali bistra, teče z enako močno energijo od izvira oziroma od prvih novel, zbranih v knjigi *Romanje gospoda Houžvičke* iz leta 1971, prek romana *Galjot* iz leta 1978, ki ga imajo mnogi za vrhunec njegovega že dolgo prepoznavnega literarnega postopka, do zadnjega romana z naslovom *Katarina, pav in jezuit* iz leta 2000. V vseh je, če spet uporabim njegove besede, "sinteza seveda jezik, zgodba, razpoloženje, atmosfera, vse se giblje skozi jezik, ki je jezik literature in je zato zunaj časa, je nekakšno medčasje". Ali nadčasje, ki presega trenutno aktualnost zgodovinskih dogodkov, s katerimi se Jančar ukvarja, in njegovemu delu zagotavlja trajno aktualnost.

Na koncu naj poudarim, da so z omenjenim črnilom napisani vsi Jančarjevi ne le leposlovnji, temveč tudi doma in v tujini zelo odmevni esejistični in publicistični teksti, s katerimi se je odzival na izzive časa. V tovrstnih tekstih je z zornega kota kritičnega intelektualca oziroma camusevsko razumljenega

upornega človeka premišljeval in ocenjeval mnoge pojave in dogodke v ožjem in širšem življenjskem okolju. Predvsem tiste, ki so jih povzročili družbenopolitični tektonski premiki v Srednji Evropi in posebno, v času osamosvajanja Slovenije in po njem, v nekdanji Jugoslaviji, katere deli so bili v večletni vojni dobesedno spremenjeni v klavnico. Ne glede na to, ali se z njegovimi videnji in tolmačenji strinjamo ali ne, mu ni mogoče odrekati globoke človeške zaskrbljenosti za usodo lastnega in drugih narodov, posebno v srednjeevropskem prostoru, zaznamovanem z mračno zgodovino in političnimi diktaturami. Tega ne izkazuje na način, na kakršen se zgodovinarji ukvarjajo z narodi ter državami, vladarji in vojnami, temveč na način pisatelja, ki ni ravnodušen do tragične usode posameznika. Končno je to, poleg drugačne uporabe jezika, bistvena razlika med zgodovinskim opisjem in literaturo, ki jo vzorno kažejo prav Jančarjeva dela; ta so kljub temačnosti, kot sam pravi, "pledoaje za smisel in za življenje".